

A Diplomatic Study of Captain John Malcolm's Report on the Trade between Persia and India (1800) Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Model

 Safura Borumand¹

Submitted: 2026-08-31 Revised: 2026-09-12 Accepted: 2026-09-22 Published: 2026-10-06 pp.262-291

Abstract

In late 1799 (1214 AH), Captain John Malcolm was commissioned to travel to the Persian court as the East India Company's first envoy and diplomatic representative of the Governor-General of British India. During this mission, Malcolm produced a report that became an important source for formulating Britain's political and commercial relations with Iran and shaping the East India Company's policy toward the Persian Gulf in the first decade of the nineteenth century. Beyond its historical significance, the report, based on Malcolm's field research, constitutes an administrative document that illuminates the objectives of the mission, methods of information gathering, and reporting practices of a British East India Company agent. This study examines how the report constructs representations of Iran, the Persian Gulf, European rivals, and the East India Company through its vocabulary, argumentative structure, portrayal of actors, modality, organization of information, and engagement with political and commercial discourses. Norman Fairclough's critical discourse analysis framework—encompassing textual description, interpretation of discursive practice, and explanation of social practice—is employed to analyze these dimensions. The findings demonstrate that Malcolm's report transcends the description of commercial conditions by transforming information into argumentation and, ultimately, policy recommendations, thereby participating in the production of authoritative knowledge about the region. Iran is frequently represented as dependent on the quality of individual rule, whereas the East India Company is constructed as an actor endowed with organizational, maritime, and commercial capabilities and the potential to extend its regional influence. Through direct observation, commercial data, and references to earlier sources, the report establishes an ostensibly rational and expert foundation for its recommendations. The study concludes that Malcolm's report functions simultaneously as an administrative record and a strategic discursive act.

Keywords: John Malcolm, British East India Company (EIC), Persian Gulf, Document-based Study, Fairclough's Critical Discourse Analysis (CDA).

CONFLICT OF INTERESTS

1. Associate Professor and Faculty Member of Iran History Department, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. s.borumand@ihcs.ac.ir

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

This is an open access article under the terms of the [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#), which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and is not used for commercial purposes.

© 2024 The Author(s). Journal of Codicology and manuscript research published by Torath pub. on behalf of the Scientific Association of Manuscript Research and Codicology of IRAN.

References:

1. Boroumand, Safoora (2021), "The British East India Company's Assessment of Trade in the Persian Gulf during the First Decade of the 13th Century AH," **Quarterly Journal of the History of Foreign Relations**, 22 (87), 37–56.
2. Boroumand, Safoora (2024), "Establishing Bases in Persian Gulf Islands: Britain's Strategic Challenge in the 19th Century," **Quarterly Journal of the History of Foreign Relations**, 26 (101), 76–98.
3. Turkman, Eskandar Beg (1971), **Tarikh-e Alam-ara-ye Abbasi** [History of the World-Adorning Abbas], Vol. 3, Tehran: Amirkabir.
4. Taheri, Abolghasem (1975), **History of Commercial and Political Relations between Britain and Iran**, Vol. 1, Tehran: Publications of the Society for the National Heritage of Iran.
5. Manesty, Samuel et al. (2024), **Colonial Studies on Iran: Colonial Policies of the British East India Company in the Persian Gulf—Based on Three Reports (1790–1800 AD / 1205–1250 AH)**, Introduction and Translation by Safoora Boroumand, Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies.
6. Al-Qasimi, Sultan Muhammad (1994), John Malcolm and the British Commercial Base in the [Persian] Gulf 1800, n.p.
7. Ansari, Ali M. (2013). "Sir John Malcolm and the Idea of Iran," in Robert Hillenbrand, et al., eds., *Ferdowsi, the Mongols and the History of Iran: Art, Literature and Culture from Early Islam to Qajar Persia*, London: I. B. Tauris, 209 -217.
8. Atchison, C. U. (1933), *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighbouring Countries*, Vol. XIII, Calcutta: Government of India, Central Publication Branch.
9. Bonakdarian, Mansour & Eskandari-Qajar, Manoutchehr M. (2021). "Malcolm, Sir John", *Encyclopaedia Iranica*. available online at: <https://www.iranicaonline.org/articles/malcolm-sir-john/>.
10. Chakravorty, U.N. (1979). *Anglo-Maratha Relations and Malcolm, 1798-1830*, New Delhi: R. K. Paul.
11. Duranti, Luciana (2010). "Diplomatics", in: *Encyclopedia of Library and Information Science*, Taylor & Francis.
12. Idem (1989). "Diplomatics: New Uses for an Old Science", *Archivaria* 28, 7-27.
13. Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, London: Longman.
14. Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.

15. Farrington, A.J. (1990). "The archives of the English East India Company", *International Journal of Nautical Archaeology*, 19: 14.
16. Fisher, David R. (2009). "Malcolm, Sir John (1769-1833), of Warfield, nr. Wokingham, Berks.," in D. R. Fisher, ed., *The History of Parliament: The House of Commons 1820-1832. Volume VI: Members*, L-R. Cambridge, 318-23 (also available online at: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1820-1832/member/malcolm-sir-john-1769-1833>).
17. Frykenberg, Robert Eric (2004). "Sir John Malcolm," in H. C. Matthew and Brian Harbison, eds., *Oxford Dictionary of National Biography: From the Earliest Times to the Year 2000 XXXVI: Macquarie-Martin*, Oxford: 292-95.
18. Greaves, Rose (1991). "Iranian Relations with the European Trading Companies. To 1798", in *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, edited by Peter Avery, G. R. G. Hambly and Charles Melville, Cambridge: Cambridge University Press, 350-373.
19. Harrington, Jack (2010). *Sir John Malcolm and the Creation of British India*, London: Palgrave Macmillan.
20. [Reginald Heber] (1816). "[Review of] John Malcolm's *The History of Persia, from the most Early Period to the Present Time: containing an Account of the Religion, Government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom*. By Colonel Sir John Malcolm, K.C.B., K.L.S. late Minister Plenipotentiary to the Court of Persia, &c., 2 vols.," *Quarterly Review* 15/29, 236-92.
21. Kaye, John William (1856). *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, And Governor of Bombay; From Unpublished Letters and Journals*, Vol. I., London: Smith Elder and Co.
22. Kelly, John Barrett (1968). *The Britain and the Persian Gulf 1795-1880*, Oxford: Clarendon Press.
23. Lambton, Ann K.S. (1995). "Major-General Sir John Malcolm (1769-1833) and The History of Persia," *Iran: Journal of Persian Studies* 33, 1995, pp. 97-109.
24. Lorimer, John Gordon (1915). *Gazetteer of Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Historical, Part I. & II, Calcutta: Superintendent Government Printing.
25. Malcolm, John (1823). *A Memoir of Central India, Including Malwa, and Adjoining Provinces*, 2 vols., London.
26. Idem (1814). *Persia: A Poem*, London.
27. Idem (1827). *Sketches of Persia, from the Journals of a Traveller in the East*, 2 vols., London.
28. Idem (1815). *The History of Persia From the Most Early Period to the Present Time: containing an Account of the Religion, government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom*, Vol. I, London: John Murray.
29. Idem (1819). "Translations from the Persian, Illustrative of the Opinions of the Sunni and Shiah Sects of Mahomedans" *Transactions of the Literary Society of Bombay* 1, 71-94.
30. Malcolm, John (Ian) (2014), *Malcolm: Soldier, Diplomat, Ideologue of British India: The Life of Sir John Malcolm (1769-1833)*, Edinburgh: John Donald.

31. Pasley, Rodney (1982). "Send Malcolm!" The Life of Major-General Sir John Malcolm, 1769-1833, London.
32. Saldahnha, Jerome Anthony (1986). The Persian Gulf Précis, Selection from State Papers, Bombay regarding the East India Company's connection with the Persian Gulf, with a summary of events 1600-1800, Archive Editions.
33. Savory, Roger M. (1972). "British and French Diplomacy in Persia, 1800-1810," Iran: Journal of Persian Studies 10, 31-44.
34. Schofield, Richard (ed.) (1990). Island and Maritime Boundaries of the [Persian] Gulf (1990), Vol. I 1798-1835, Archive Editions.
35. Wright, Denis (1977). The English amongst the Persians during the Qajar Period 1787-1921, London: Heinemann.
36. Idem (1979). "Sir John Malcolm and the Order of the Lion and Sun," Iran: Journal of Persian Studies 17, 135-141.

doi مطالعه سندشناختی گزارش سروان جان ملکم درباره تجارت ایران و هند (۱۸۰۰م.) بر مبنای

الگوی تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف

صفورا برومند^۱

از صفحه ۲۶۲ تا صفحه ۲۹۱ تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۶/۰۹ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۶/۲۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۳۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۷/۱۴

چکیده

در روزهای پایانی سال ۱۷۹۹م. / ۱۲۱۴ق. مأموریتی به سروان جان ملکم واگذار شد تا به عنوان نخستین فرستاده شرکت هند شرقی و نماینده دیپلماتیک فرماندار کل هند بریتانیا به دربار ایران اعزام شود. ملکم در این مأموریت، گزارشی تهیه کرد که به یکی از منابع برنامه ریزی برای مناسبات سیاسی و تجاری بریتانیا با ایران و سیاست گذاری شرکت هند شرقی برای فعالیت در خلیج فارس در دهه آغازین قرن نوزدهم میلادی تبدیل شد. این گزارش اداری، که حاصل بررسی میدانی ملکم بود، علاوه بر اهمیت تاریخی، از منظر سندشناختی به عنوان سندی رسمی، بازتاب دهنده اهداف مأموریتی، سازوکار تولید اطلاعات و شیوه تنظیم گزارش های سیاسی-اقتصادی یک کارگزار متبخر شرکت هند شرقی بریتانیا است. پژوهش حاضر، درصدد پاسخ به این پرسش است که: این گزارش چگونه از طریق انتخاب واژگان، ساختار استدلال، شیوه بازنمایی کنشگران، کاربرد وجهیت، سازماندهی اطلاعات و پیوند با گفتمان های تجاری و سیاسی، تصویر معناداری از ایران، خلیج فارس، رقبای اروپایی و جایگاه شرکت هند شرقی بریتانیا ایجاد می کند. برای واکاوی این مسئله، کاربست الگوی تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف (توصیف متن، تفسیر کنش گفتمانی و تبیین کنش اجتماعی) مد نظر قرار گرفته است. یافته ها نشان می دهد که گزارش ملکم به توصیف وضعیت تجاری محدود نمی شود و با تبدیل اطلاعات به استدلال و استدلال به توصیه سیاست گذارانه، فرایندی از تولید دانش درباره منطقه را سامان می دهد. در این گفتمان، موقعیت ایران در بیشتر موارد وابسته به کیفیت حکومت فردی، بازنمایی می شود. در حالی که شرکت هند شرقی به مثابه کنشگری صاحب توان سازمانی، دریایی، تجاری و شایسته گسترش اقتدار منطقه ای صورت بندی شده است. گزارش با بهره گیری از مشاهده مستقیم، داده های تجاری و ارجاع به منابع پیشین، برای پیشنهاد های خود وجه کارشناسی و عقلانی تولید می کند. نتیجه پژوهش به این صورت بود که گزارش ملکم را باید همزمان به مثابه متن اداری و کنش گفتمانی در نظر گرفت.

واژگان کلیدی: جان ملکم، شرکت هند شرقی بریتانیا، خلیج فارس، مطالعه سندشناختی، تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف.

Cite this article: Safura Borumand (2026). A Diplomatic Study of Captain John Malcolm's Report on the Trade between Persia and India (1800) Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Model. Journal of Diplomatic Studies and Research (DPR) Vol-1, Issue-2, 262-291. <https://doi.org/10.22034/dpr.2026.599143.1029>

۱. دانشیار و عضو هیئت علمی پژوهشگاه تاریخ ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.
s.borumand@ihcs.ac.ir

۱. مقدمه

گزارش‌ها و اسناد اداری، به طور معمول برای استخراج اطلاعات مد نظر قرار می‌گیرند و منبعی برای بازخوانی رخدادهای به شمار می‌روند. اما این مستندات را نمی‌توان تنها مجموعه‌ای خنثی درخصوص وقایع گذشته قلمداد کرد. هر سند در شرایط معینی تولید می‌شود، مخاطبانی دارد، در قالب‌های شناخت‌شده نهادی شکل می‌گیرد و برای انجام یا پشتیبانی از کنشی اداری، سیاسی، اقتصادی یا اجتماعی ایجاد می‌شود. از این منظر، متن اداری علاوه بر این که حامل اطلاعات است، می‌تواند به عنوان نوعی کنش زبانی و اجتماعی بررسی شود. این مسئله به ویژه درخصوص گزارش‌های کارگزاران شرکت هند شرقی بریتانیا نیازمند توجه دوچندان است. زیرا مستندات آنها که در بستر فعالیت‌های تجاری، سیاسی و نظامی این شرکت تولید شده‌اند، علاوه بر بازتاب عملکرد این نهاد فراملی، در بازه زمانی قرن هفدهم تا نیمه قرن نوزدهم میلادی، فرایند شکل‌گیری و مدیریت نظام‌های اطلاعاتی و اداری آن را نیز آشکار می‌کنند (Farrington, 1999: vii-ix). در واقع، این گزارش‌ها به توصیفی از شرایط سیاسی یا تجاری محدود نمی‌شوند. زیرا بخشی از فرایند سیاست‌گذاری در ساختار اداری این شرکت بوده‌اند. نویسندگان این گزارش‌ها علاوه بر گردآوری داده‌ها، یافته‌های خود را به گونه‌ای سازمان می‌دادند که به صورت بهینه در سیاست‌گذاری مقامات شرکت مورد استفاده قرار گیرد. بدین ترتیب، متن این گزارش‌ها علاوه بر انتقال داده‌ها، در پی اقناع مقامات شرکت، ارائه پیشنهاد برای سیاست‌گذاری و مشروعیت‌بخشی به راه‌حل‌های پیشنهادی نیز بوده است.

بخش درخور توجهی از اسناد شرکت هند شرقی بریتانیا به مناسبات شبه قاره هند با ایران اختصاص دارد. برخی دیگر از این اسناد نیز با تمرکز بر ویژگی‌های خلیج فارس تولید و ثبت شده‌اند. از جمله چنین اسناد رسمی شاخص در آرشیو شرکت هند شرقی بریتانیا، گزارش سروان ملکم در مورد وضعیت تجارت بین ایران و هند و پیشنهادهایی درخصوص شیوه بهبود آن، ۱۸۰۰م^۱ است. مقدمات تنظیم این گزارش، با سفر ملکم به ایران در روزهای پایانی سال ۱۷۹۹م. فراهم شد. کمی پیش از این سفر، مقامات شرکت هند شرقی بریتانیا به علت منازعات روزافزون با فرانسه و اقدامات ناپلئون برای برقراری مناسبات با فتحعلیشاه قاجار، درصدد برآمدند تا اطلاعاتی درخصوص شرایط و فرصت‌های موجود برای نفوذ در ایران و خلیج فارس را گردآوری کنند. یکی از علل اعزام ملکم

1. Report of Captain Malcolm on the state of the trade between Persia & India and suggestions as to the means for improving it, 1800

به دربار ایران، گردآوری این اطلاعات و همچنین برقراری مناسبات رسمی با دربار قاجار بود تا زمینه مقابله با نفوذ مستشاران فرانسوی در ایران فراهم شود. ملکم در این گزارش علاوه بر ارزیابی شرایط موجود در مناسبات تجاری ایران و هند، به اهمیت خلیج فارس و کنشگران آن، تأثیر شرایط موجود در سیاست گذاری شرکت هند شرقی بریتانیا و ارائه پیشنهادهایی برای ایجاد پایگاه دائمی این شرکت در این منطقه استراتژیک می پردازد. بدین ترتیب، گزارش او توصیفی درخصوص امور تجاری شرکت هند شرقی بریتانیا در ایران و خلیج فارس محسوب نمی شود و متنی است که داده های آن با استدلال های اقتصادی، ملاحظات امنیتی و پیشنهادهای اجرایی در قالبی منسجم، برای نفوذ و تثبیت قدرت این شرکت در خلیج فارس تلفیق شده است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی و تبیین سازوکارهای گفتمانی این فرایند است.

درخصوص جان ملکم و ماموریت های سیاسی او، آثاری منتشر شده که مبنای آنها گزارش های وی و همراهانش بوده است (Malcolm, 1814; 1815; 1819; 1823; 1827; 1829). برخی پژوهش ها در قالب کتاب و مقاله نیز به زندگی نامه و آثار او اختصاص دارند (Heber, 1816; Kaye, 1856; Chakravarty, 1979; Ansari, 2013; Malcolm, 2014; Bonakdarian & Eskandari-Qajar, 2021). در پژوهش هایی که به مناسبات ایران و بریتانیا، شرایط خلیج فارس در دوره قاجار مرتبط می شوند نیز به نقش و عملکرد وی پرداخته شده است (Kelly, 1968; Savory, 1972; Wright, 1977, 1979; Ingram, 1992). اما درخصوص گزارش سال ۱۸۰۰م. ملکم پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. رُز لوئیس گریوز^۱ در مرور مناسبات ایران و بریتانیا و شبه قاره، در آستانه قرن نوزدهم میلادی یکبار به این گزارش مراجعه کرده است (۱۹۹۱م.). همچنین این گزارش در عرصه پژوهش های تاریخی، همانند دیگر اسناد شرکت هند شرقی بریتانیا به منزله منبعی برای بازسازی رویدادهای تاریخی مرتبط با خلیج فارس در قرون هجدهم و نوزدهم میلادی مد نظر بوده است (برومند، ۱۴۰۰؛ ۱۴۰۳). اخیراً گزارش ملکم همراه با دو گزارش رسمی دیگر از وضعیت ایران با تکیه بر خلیج فارس در دهه پایانی قرن هجدهم میلادی، به فارسی ترجمه شده است. (منستی و دیگران، ۱۴۰۳). بدین ترتیب، بررسی پیشینه پژوهش، نشان می دهد که به رغم توجه به نقش جان ملکم در شکل گیری مناسبات بریتانیا و ایران در آستانه قرن نوزدهم میلادی و به عنوان نویسنده آثاری درخصوص ایران، گزارش سال ۱۸۰۰م. جان

1. Rose Louis Greaves

ملکم تاکنون به عنوان نمونه‌ای از اسناد اداری و مأموریتی شرکت هند شرقی بریتانیا درخصوص ایران، از جنبه سندشناختی مد نظر قرار نگرفته است. همچنین محتوای این گزارش از منظر فرایند و کنش گفتمانی در سپهر تاریخی تولید آن، معرفی و تحلیل نشده است. بر این اساس، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌ها است که: گزارش سروان جان ملکم درباره تجارت ایران و هند و خلیج فارس از منظر سندشناسی و مولفه‌های منشأ، کارکرد، ساختار و بافت تولید و کنش گفتمانی دارای چه ویژگی‌هایی است؟ و این گزارش چگونه از طریق سازمان زبانی و گفتمانی متن، راهکارهای عقلانی، ضروری و قابل اجرا برای بهره‌مندی شرکت هند شرقی بریتانیا از تجارت با ایران و به ویژه خلیج فارس را بازنمایی می‌کند؟

۲. روش و چارچوب نظری پژوهش

به منظور پاسخ به پرسش‌های فوق، در نخستین مرحله از این پژوهش کیفی، گزارش جان ملکم درباره تجارت ایران و هند و خلیج فارس، با بهره‌گیری از رهیافت سندشناختی^۱ بررسی می‌شود. بر این اساس، این گزارش نه به صورت متنی منفرد، بلکه در سپهری که ایجاد شده، مد نظر قرار می‌گیرد. شناسایی پدیدآورنده و مخاطب گزارش، بازسازی فرایند پیدایش سند، تحلیل آن بر اساس عناصر بیرونی^۲ و درونی^۳ و ارتباط آن با دیگر اسناد (پیوند آرشیوی)^۴ (Duranti, 2010: 1-7)، بخش مطالعه سندشناختی این پژوهش را شامل می‌شود. برای تکمیل این مراحل که به شناسایی، ارزیابی و تبیین ماهیت واقعی گزارش به منزله سند منجر می‌شود (Duranti, 1989: 17)، رهیافت تحلیل گفتمان انتقادی^۵ نورمن فرکلاف،^۶ انتخاب شده است. همان‌طور که در ابتدای مبحث مقدمه اشاره شد، سند اداری می‌تواند به عنوان کنش زبانی و اجتماعی بررسی شود. فرکلاف نیز در تبیین تحلیل گفتمان انتقادی، به همین موضوع می‌پردازد و چنین عنوان می‌کند که زبان در خلاء تولید نمی‌شود و در پیوند با فرایندهای تولید و تفسیر متن و ساختارها و مناسبات اجتماعی قرار دارد. فرکلاف در صوت‌بندی سه‌بعدی خود، هر رویداد گفتمانی را همزمان به عنوان متن، کنش گفتمانی و کنش اجتماعی تحلیل می‌کند. او یادآور می‌شود که این ابعاد

1. Diplomatics
2. Extrinsic
3. Intrinsic
4. Archival Bond
5. Critical Discourse Analysis
6. Norman Fairclough

مجزا نبوده و تحلیل گفتمان باید با ارتباط تبیینی بین این سه بُعد ارائه شود (Fairclough, 1992: 72-73; Fairclough, 1995: 59, 97).

در این پژوهش، سه بُعد پیشنهادی فرکلاف، با سه عمل تحلیلی در یک ساختار قرار می گیرند:

(۱) توصیف برای بررسی متن

(۲) تفسیر برای فهم رابطه میان متن و فرایندهای تولید و تفسیر

(۳) تبیین برای توضیح رابطه میان کنش گفتمانی و فرایند اجتماعی

در سطح توصیف، متن گزارش ملکم بر اساس مجموعه ای از شاخص ها تحلیل می شود: واژگان کلیدی و واژگان ارزشی، بازنمایی کنشگران اجتماعی، نوع انتساب کنش به کنشگران، وجهیت و میزان قطعیت با احتیاط در گزاره ها، ضمایر و نشانه های رابطه میان نویسنده و مخاطب و ساختار موضوعی. انتخاب این شاخص ها با چارچوب تحلیلی فرکلاف برای توجه به واژگان، دستور زبان، وجهیت، ساختار متن و روابط میان کنشگران سازگار است.

مسئله اصلی در سطح تفسیر، فرایند تولید و تفسیر متن است. گزارش مورد بحث، توسط مأمور رسمی و برای مخاطبی در سطح عالی شرکت هند شرقی بریتانیا تنظیم شده است. ملکم از اسناد حکومت بمبئی و سوابق تجارتخانه های شرکت، از مشاهدات شخصی، گزارش های کارگزاران با سابقه، بازرگانان و افراد بومی استفاده کرده است. بنابر این، گزارش یک گفتار فردی نیست و محصول تعامل چند منبع دانشی و چند سنت گفتمانی است. در این سطح بینامتنیت^۱ متن و ترکیب گفتمان های تجاری، جغرافیایی، نظامی، دیپلماتیک و اداری بررسی می شود. در سطح تبیین، یافته ها با مناسبات قدرت و ساختارهای اجتماعی و نهادی مرتبط می شوند. در گزارش ملکم، شرکت هند شرقی از یک نهاد تجاری به کنشگری تبدیل می شود که توان نظامی، دریایی، مالی و سیاسی برای ایجاد پایگاه و تأثیرگذاری بر رفتار دولت ها دارد. در مقابل، ایران و عثمانی با توصیفاتی حاکی از ضعف، بی ثباتی، استبداد، فساد یا ناکارآمدی همراه می شوند.

۳. سپهر تاریخی

1. Intertextuality

شرکت هند شرقی بریتانیا از نخستین سالهای فعالیت در قرن هفدهم میلادی/یازدهم قمری، متوجه بازارهای ایران شد تا ضمن عرضه منسوجات خود، از فرصت دستیابی به محصولات بازارهای ایرانی نیز بهره‌مند شود (طاهری، ۱۳۵۴: ۹۶؛ Lorimer, 1915: I/IA, 13). اهمیت خلیج فارس به عنوان مسیر مواصلاتی برای ارسال مال‌التجاره شرکت به بازارهای ایران و عثمانی و منطقه لوانت در مجاورت مدیترانه، دلیلی بر توجه شرکت هند شرقی بریتانیا به موقعیت ایران بود. از اینرو، مقدمات برقراری مناسبات تجاری و سیاسی با ایران و بهره‌مندی از موقعیت خلیج فارس را فراهم کرد. این امر به دریافت فرمان از دربار صفوی برای ایجاد تجارتخانه در برخی شهرها و بندرهای ایران منجر شد (Saldanha, 1986: I/v; Lorimer, 1915: IA/18-20). شرکت هند شرقی با تکیه بر ناوگان قدرتمند، بخش درخور توجهی از امور تردد در خلیج فارس را در اختیار گرفت. بدان حد که دربار صفوی برای اخراج پرتغالی‌ها از خلیج فارس، بر ناوگان این شرکت متکی شد (ترکمان، ۱۳۵۰: ۹۸۲/۳-۹۸۱). شرکت هند شرقی بریتانیا در دوره صفوی با فراز و نشیب تجاری در بازارهای ایران روبرو بود. اما به منظور بهره‌مندی از فرصت‌های موجود، از جمله دسترسی به بازارهای بومی در کرانه‌ها و پس‌کرانه‌های خلیج فارس، اتصال به مسیرهای کاروان‌رو که خلیج فارس را از یک‌سو به منطقه لوانت^۱ در شمال فرارودان، شرق مدیترانه و شمال آفریقا و از سوی دیگر به آسیای مرکزی متصل می‌کرد، بر تداوم و ادامه فعالیت در ایران و خلیج فارس متمرکز شد. گزارش‌های کارگزاران شرکت که در این مناطق مستقر بودند، امکان برنامه‌ریزی برای تداوم عملکرد را فراهم می‌کرد.

آن هنگام که در جولای ۱۷۸۹م./۱۲۰۳ق. ناپلئون به مصر لشکر کشید، زنگ خطر امکان حمله فرانسه از دو مسیر شمال غربی هند و مصر و خلیج فارس به شبه قاره به صدا درآمد (Kelly, 1968: 62). بنابر این، گردآوری اطلاعات از وضعیت موجود در ایران و شرایط تأثیرگذار بر خلیج فارس، بسیار ضروری بود. در ضمن، آگاهی از مناسبات فرانسه با دربار ایران، از مهم‌ترین اهداف برای حفظ حریم خارجی شرکت هند شرقی به شمار می‌رفت. اما به علت اغتشاشات داخلی ناشی از سقوط صفویان، تعطیلی نمایندگی شرکت هند شرقی در بوشهر (۱۱۶۳م./۱۱۸۳ق.)، دوران فترت شش‌ساله پس از آن، شیوع طاعون (۱۷۷۳م./۱۱۹۳ق.)، تعطیلی نمایندگی شرکت در بصره (۱۷۷۷ق./۱۱۹۱م.)، مرگ کریم‌خان (۱۷۷۹م./۱۱۹۳ق.) و ناآرامی‌های ناشی از رقابت مدعیان حکومت، در دهه پایانی قرن دوازدهم قمری/هجدهم میلادی، گزارش دقیق و جامعی از وضعیت ایران در

1. Levant

بایگانی‌های شرکت هند شرقی موجود نبود. (مقدمه برومند، ۱۴۰۳: ۶۳). این شرایط، ضرورت گردآوری اطلاعات به‌روز و جامع از ایران و خلیج فارس را ایجاب می‌کرد. اگرچه، در سال ۱۷۹۹ م./ ۱۲۱۴ ق. مایستر^۱ و فاوست^۲ از کارگزاران شرکت، با استناد به مستندات و گزارش‌های موجود در آرشیو، گزارش تفصیلی از وضعیت خلیج فارس با تکیه بر شرایط تجاری آن تهیه کردند، اما بر این امر تأکید داشتند که به علت فقر اطلاعات، امکان ارزیابی و تخمین وضعیت موجود وجود ندارد (Saldanha, 1996: 1/435). در این شرایط، اعزام یکی از کارگزاران با سابقه و متبحر شرکت هند شرقی بریتانیا به دربار ایران که واجد مهارت در مذاکرات و آشنا به شرایط منطقه باشد، اقدامی مهم و تأثیرگذار محسوب می‌شد.

بدین ترتیب، سروان جان ملکم از مأمورین فعال و با سابقه شرکت هند شرقی بریتانیا و مسلط به زبان فارسی، برای این مأموریت انتخاب شد. او در پایان دسامبر ۱۷۹۹ م./ ۱۲۱۴ ق. همراه با جمعی از افسران و مأمورین شرکت هند شرقی، از بمبئی عازم ایران شد. جان ملکم در این مأموریت، که نخستین اعزام نماینده شرکت هند شرقی به عنوان نماینده دیپلماتیک فرماندار کل هند بریتانیا به ایران محسوب می‌شد، با گروهی از افسران بریتانیایی، نیروهای سواره و پیاده‌نظام و خدمه هندی، ملازمان ایرانی به همراه کاروانی از هدایا پس از رسیدن به بوشهر و سفر به شیراز و اصفهان، به دربار فتحعلیشاه وارد شد (Kaye, 1856: 125-126). ملکم پس از یکسال اقامت در ایران، موفق به انعقاد قراردادهایی با دولت ایران شد که به موجب آنها زمینه اتحاد طرفین در برابر حملات احتمالی فرانسه و افغانستان به ایران فراهم گردید و فرصت‌های تجاری نیز برای شرکت هند شرقی بریتانیا ایجاد شد (Aitchison, 1933: 49-53). گذشته از این موارد، یکی از مهم‌ترین دستاوردهای ملکم در این سفر گردآوری اطلاعات از وضعیت تجارت شبه قاره با ایران و موقعیت خلیج فارس در آستانه قرن نوزدهم میلادی/ سیزدهم قمری بود که موضوع بررسی پژوهش حاضر است.

۴. مشخصات سندشناختی

حاصل این بررسی میدانی، تدوین سند رسمی و مرجع با عنوان گزارش سروان ملکم در مورد وضعیت تجارت بین ایران و هند و پیشنهادهایی درخصوص شیوه بهبود آن، ۱۸۰۰ بود. در مطالعات سندشناختی، چنین گزارش‌هایی که در جریان مأموریت رسمی، مطالعه میدانی و با گردآوری داده‌های دست اول و همراه با رویکرد

1. Maister

2. Fawcett

تحلیلی داده‌ها، تدوین شده‌اند، سند مرجع محسوب می‌شوند. این اسناد علاوه بر اعتبار محتوایی، از نظر منشأ، کارکرد، ساختار و بافت، حائز اهمیت به شمار می‌روند (Duranti, 1998: 45). از منظر دانش سندشناسی نیز ذیل اسناد برآمده از کنش‌های سازمانی قلمداد می‌شوند (Idem, 1989: 15-16). حدود صد و سه سال پیش، هنگامی که جروم آنتونی سالدانها^۱ از کارگزاران شرکت هند شرقی در بمبئی، درصدد گردآوری اسناد در آرشیوهای حکومتی بمبئی و کلکته برآمد، مقدمات انتشار گزارش ملکم فراهم شد. سالدانها، گزیده اسناد فعالیت شرکت هند شرقی برای استفاده مأمورین عالی‌رتبه بریتانیا در هند و خلیج فارس، را در سال ۱۹۰۶م./۱۳۲۴ق. منتشر کرد. این مجموعه که به اختصار *گزیده خلیج فارس*^۲ نامیده می‌شود، در سال ۱۹۸۶م./۱۳۶۵ش. بار دیگر منتشر شد و در دسترس عموم قرار گرفت. از منظر پیوند آرشیوی^۳ توجه به این نکته ضروری است که گزارش ملکم با عنوان ضمیمه H، همراه با دو گزارش مفصل دیگر از کارگزاران با تجربه شرکت هند شرقی درخصوص وضعیت تجارت بین هند و ایران و مناطق پیرامونی، با عنوان ضمیمه‌های F (۱۷۹۰م.) و G (۱۷۹۹م.) در این اثر معرفی شده است. این سه گزارش در مجموعه اسنادی دیگری با عنوان *جزایر و مرزهای دریایی خلیج فارس ۱۷۹۸-۱۸۳۵* ویراسته ریچارد شفیلد^۴ نیز منتشر شده‌اند. نسخه دیگر، رونوشتی از گزارش ملکم، در مجموعه اسناد خصوصی سروان وین‌رایت^۵ فرمانده ناوگان دریایی در حمله به رأس‌الخیمه در سال ۱۸۰۹م.، به دست آمده است. این مجموعه شامل ۵۹ سند مربوط به سال‌های ۱۸۰۰ تا ۱۸۲۰م. است. بخش گزارش جان ملکم در اختیار سلطان بن محمد القاسمی، امیر کنونی شارجه، قرار گرفته و بندهای ۶۸ تا ۱۰۸ آن در کتابی با عنوان *جان ملکم و پایگاه تجاری بریتانیا در خلیج فارس، ۱۸۰۰*^۶ منتشر شده است. تصویر نسخه خطی این بخش از گزارش ملکم نیز به پیوست این کتاب است. متن این نسخه دستنویس، به خط تحریری پیوسته خوش و خوانا بر روی کاغذهای معمول اواخر قرن هجدهم میلادی نگاشته شده و حاشیه‌نویسی در متن به چشم نمی‌خورد. با توجه به این که نسخه سالدانها متن کامل گزارش را شامل می‌شود و تنها نیمی از نسخه وین‌رایت در کتاب القاسمی منتشر شده است، در پژوهش حاضر، نسخه‌های در دسترس مقابله شده و نسخه سالدانها به عنوان مرجع بررسی انتخاب شد.

1. Jerome Anthony Saldanha

2. *The Persian Gulf Précis*

3. Archival Bond

4. Richard Schofield

5. Captain Wainwright

6. *John Malcolm and the British Commercial Base in the [Persian] Gulf, 1800*

بر اساس متن سند، جان ملکم در تاریخ ۲۶ فوریه ۱۸۰۰م. در قلعه ویلیام،^۱ خطاب به ریچارد کولی ولزلی-ارل مورنینگتون،^۲ فرماندار کل هند گزارش را تکمیل کرده است. این گزارش از ۱۱۱ بند تشکیل می شود که بند نخست آن مقدمه ای کوتاه در هشت سطر درخصوص مقدمات تدوین گزارش و بند پایانی آن مؤخره ای همراه با سپاسگزاری در پنج سطر است. در پژوهش حاضر، بندهای شماره گذاری شده گزارش ملکم به عنوان واحدهای ارجاع درون متنی انتخاب شده اند. مطالب این گزارش آن گونه که ملکم در ابتدای آن تأکید می کند، از شش بخش با این موضوعات تشکیل می شود: (۱) نمایی کلی از تجارت پیشین ملل اروپایی با خلیج فارس از نخستین برقراری آن تا سال ۱۷۶۳م. (۲) نمایی از وضعیت کنونی تجارت با خلیج فارس (۳) دلایل و روش موجه برای بهبود و ارتقاء تجارت (۴) بهترین بندر در خلیج فارس برای استقرار (۵) برآورد احتمالی عواید و مخارج (۶) مناسب ترین شیوه برای اجرای این طرح در صورت تأیید (بند ۲). ملکم در پایان گزارش پیشنهاد دریافت امتیاز از ایران برای استقرار پایگاه شرکت هند شرقی بریتانیا در جزیره قشم و هنگام را مطرح می کند (بند ۱۰۹-۹۹). تقسیم بندی موضوعات به گونه ای هدفمند برای هدایت مخاطب به پیامی که ملکم درصدد القاء آن است، از وجوه نوآوری این سند رسمی شرکت هند شرقی بریتانیا به شمار می رود.

۵. بررسی یافته ها

۵.۱. یافته های سطح نخست: توصیف متن

۵.۱.۱. ساختار کلی و سازمان استدلال

گزارش ملکم از نظر ساختاری متنی بسیار منظم است و همان گونه که پیشتر اشاره شد، از شش بخش اصلی تشکیل می شود. این ساختار از الگویی در قالب شناخت، ارزیابی، پیشنهاد و اجرا پیروی می کند. اطلاعات تاریخی و جغرافیایی که در بخش اول گزارش ارائه می شود، زمینه را برای ارزیابی وضعیت موجود در بخش دوم فراهم می کند. ملکم در بخش سوم، پیشنهادهایی را برای ایجاد پایگاه در خلیج فارس برای ارتقاء تجارت ارائه می کند و در بخش چهارم، مکان های مناسب برای استقرار و سکونت شناسایی می شود. بخش پنجم به تبیین نتایج مالی و

۱. Fort William، قلعه ای در کلکته.

2. Richard Colley Wellesley Earl of Mornington

بخش ششم به نحوه اجرا می پردازد. این ساختار واجد اهمیت تحلیلی است و از این امر حکایت می کند که گزارش از ابتدا برای تصمیم گیری طراحی شده است؛ مستندات به صورت پراکنده ارائه نشده بلکه به گونه ای انسجام یافته اند که مخاطب مرحله به مرحله به این نتیجه نزدیک می شود که ادامه تجارت در وضع موجود کفایت نمی کند و اتخاذ سیاست جدید در تجارت خلیج فارس، ضروری است.

۵.۱.۲. واژگان و نظام ارزشیابی

یکی از ویژگی های مهم گزارش ملکم، همنشینی واژگان توصیفی یا واژگان ارزشی است. ملکم اگرچه ایران را «کشوری با آب و هوای دل پذیر، خاکی پر بار و مردمان متعدد در موقعیت مناسب برای تجارت گسترده و پرسود» توصیف می کند (بند ۹)، استفاده از تعبیرهایی چون «ضعیف ترین و فقیرترین» (بند ۱۲) و «ضعیف و منقسم» (بند ۴۲) برای حکومت ایران، «در ضعیف ترین و فقیرترین وضعیت» (بند ۱۰) برای شیخ بوشهر و «ضعیف و رو به زوال» (بند ۵۴) و «غیراصولی» (بند ۶۵) برای عثمانی و در مقابل کاربرد واژگانی چون «قدرت»، «حفاظت»، «احترام»، «تجارت» برای شرکت هند شرقی (بندهای ۹۹، ۹۴، ۶۱-۶۰، ۵۵، ۴۲) در ساختار زبانی، دلالت مستقیمی است برای تعیین درجات متفاوت از مطلوبیت و صلاحیت کنشگران مورد ارجاع. بدین ترتیب، متن گزارش به ثبت اطلاعات محدود نمی شود.

این تفاوت در بار معنایی واژگان، زمانی آشکارتر می شود که توصیف ایران با توصیف وضعیت یک «استقرارگاه انگلیسی» مقایسه می شود. استقرارگاه پیشنهادی علاوه بر این که محل اقامت بازرگانان است، مکانی برای «فرماندهی کامل تجارت»، حفاظت از افراد و دارایی ها و حتی ایجاد «مانع بزرگ» در برابر حملات احتمالی قدرت های رقیب به هند توصیف می شود (بندهای ۶۵-۵۹). از اینرو، زبان گزارش، میان امنیت و اقتدار پیوند برقرار می کند و حضور فیزیکی شرکت هند شرقی بریتانیا در خلیج فارس به نشانه ای از ثبات و عقلانیت تبدیل می شود.

۵.۱.۳. بازنمایی کنشگران

کنشگران اصلی گزارش ملکم عبارتند از: شرکت هند شرقی بریتانیا، دولت ایران، دولت عثمانی، قدرت های اروپایی رقیب، حاکمان محلی و شیوخ خلیج فارس، بازرگانان ایرانی و عرب و در مقیاسی دیگر، مردم و مصرف کنندگان منطقه. شرکت هند شرقی بریتانیا در این گزارش از توانایی محافظت از اتباع خود، ایجاد استقرارگاه، اعزام رزمناو، نظارت بر تجارت، توقف واردات و تأثیرگذاری بر شرایط اقتصادی ایران برخوردار است

(بندهای ۶۵-۶۰، ۴۴) چنین توصیفاتی، شرکت هند شرقی بریتانیا را کنشگری فعال، توانمند و قادر به تغییر شرایط منطقه نشان می دهد.

در مقابل، دولت ایران به صورت موضوع یا محیطی بازنمایی می شود که باید درخصوص آن اقدامی صورت گیرد. در بند ۴۲، ملکم، دولت ایران را «ضعیف و منقسم» معرفی می کند و فرمان های حکمرانان را در فقدان ساختار موثر حکومتی به «کاغذهای باطله» تعبیر می کند. دولت ایران در گزارش ملکم نهادی فاقد ظرفیت برابر با شرکت هند شرقی، با ثبات محدود و وابسته به افراد حکمران بازنمایی می شود. این تفاوت در نوع بازنمایی کنشگران، اثر گفتمانی مهمی دارد. اگر کنشگر به عنوان عامل قادر به برنامه ریزی، حفاظت و سازماندهی معرفی شود و دیگری واجد صفات متضاد باشد، پیشنهاد مداخله در برای رفع نواقص کنشگر دوم طبیعی تر جلوه می کند.

۵.۱.۴. انتساب کنش

گزارش ملکم به طور متناوب واجد ساختارهایی است که مسئولیت و توانایی را به کنشگران مشخص نسبت می دهد. به طور مثال، حکومت ایران «می تواند» امتیازات تجاری را ضمانت کند. در حالی که شرکت هند شرقی «می تواند» تجارت را متمرکز و محافظت کند. همچنین نیروهای اروپایی رقیب به عنوان کنشگرانی معرفی می شوند که «تلاش خواهند کرد» سهمی از منابع شرق را به دست آورند و فرانسوی ها و روس ها ممکن است از مسیرهای جغرافیایی متفاوت به ایران و خلیج فارس نزدیک شوند (بندهای ۵۴-۵۹). در نتیجه، در گزارش ملکم خطرهای فرصت ها در قالب مجموعه ای از کنشگران فعال سازمان یافته اند. اهمیت این ساختار، زمانی روشن تر می شود که ملکم میان ضعف دولت های منطقه و توان شرکت رابطه برقرار می کند. این رابطه، میدان گفتمانی را ایجاد می کند که در آن عدم مداخله به معنای پذیرفتن خطر و اقدام، به معنای مدیریت عقلانی منطقه است.

۵.۱.۵. وجهیت و درجه قطعیت

ملکم در بسیاری از موارد، از زبان قطعی استفاده می کند. اما در مواردی که از داده یا تجربه کافی برخوردار نیست، میزان قطعیت را کاهش می دهد. در بند ۱۵ به صراحت تأکید می کند که «مدارک کافی» برای قضاوت درباره صادرات و واردات پیشین خلیج فارس را در اختیار ندارد. در بند ۵۹ نیز تلاش های آینده قدرت های اروپایی را «تنها یک حدس» می خواند. در بند ۹۰ درباره برتری نسبی بندرهای خلیج فارس اعلام می کند که نظراتش «تقریباً تمامی» مبتنی بر قضاوت کاپیتان سلبی است. این موارد نشان می دهند که متن از سازوکارهای احتیاط و

محدود کردن ادعا نیز استفاده می کند. به علاوه، احتیاط گزینشی نیز بخشی از وجه کارشناسی گزارش ملکم است. او در برخی موارد به محدودیت داده ها اعتراف می کند و در نتیجه عدم قطعیت در متن، از کارکردی اقماعی برخوردار می شود. بدین صورت که ملکم خود را سخنگویی بی ملاحظه و مطلق گرا نشان نمی دهد و داوری ها خود را به حسب منبع و تجربه تنظیم می کند. در کنار این احتیاط، وجهیت الزام آور در بخش پیشنهادها افزایش می یابد. عباراتی چون «ضروری است»، «باید»، «بهترین وسیله» و «لازم است» در بخش های سیاست گذاری و استقرارگاه به صورت مکرر به کار می روند (بندهای ۱۰۹، ۱۰۵، ۹۹، ۹۴-۹۳، ۹۰، ۸۵، ۷۹، ۷۳، ۶۹، ۵۵، ۵۱-۵۰، ۴۵-۴۴). بنابر این، هر چه متن گزارش از توصیف به توصیه نزدیک می شود، سطح الزام در زبان نیز افزایش می یابد.

۵.۱.۶. ضمایر و رابطه نویسنده با مخاطب

در گزارش ملکم، حضور صریح ضمیر «من» پر رنگ است. او بارها از تجربه و قضاوت خود سخن می گوید: «من شخصاً»، «به نظر من»، «من سعی می کنم»، «نمی توانم صحبت کنم»، «من نتیجه می گیرم» (بندهای ۷۷، ۷۳، ۷۰، ۴۶، ۴۴، ۴۰، ۳۰، ۳-۴، ۱) این حضور نویسنده که مسئولیت بخشی از داوری ها را بر عهده می گیرد، میان مشاهده گر و مخاطب ارتباط مستمر ایجاد می کند. توجه به این نکته ضروری است که ملکم در قالب ضمیر «من» به عنوان کارگزار مأمور در ارتباطی اداری و رسمی در برابر اربل مورنینگتون قرار دارد که بالاترین مقام شرکت هند شرقی بریتانیا در شبه قاره و فرماندار کل هند است و مقام تصمیم گیرنده به شمار می رود.

۵.۱.۷. سازمان موضوعی و مسیر استدلال

ملکم، موضوعات اصلی گزارش را به گونه ای تنظیم می کند که از زمینه سازی به نتیجه گیری سوق یابد. تاریخ تجارت گذشته، وضعیت ایران و عربستان، حجم تجارت، وضعیت بندرها، کالاهای امنیتی راهها، همگی در خدمت ساختن تصویری از منطقه خلیج فارس قرار می گیرند. پس از ساخته شدن این تصویر، استدلال اصلی ارائه می شود؛ مبنی بر این که تجارت در وضع موجود ناپایدار و حضور خارجیان بدون قدرت کافی آسیب پذیر است. بنابر این، استقرارگاهی مستقل لازم است و در میان گزینه های موجود، قشم بهترین انتخاب است (بند ۶۰). در این ساختار، اطلاعات بی طرفانه باقی نمی ماند؛ هر داده در جهت تصمیم نهایی قرار دارد. چنین سازمانی نمونه های روشن از مفهومی است که در تحلیل گفتمان انتقادی باید به آن توجه کرد: معنا فقط در واژه منفرد نیست. بلکه در روابط میان اجزای متن و جایگاه آنها در کل سازمان گفتمان تولید می شود.

۵.۲. یافته‌های سطح دوم: تفسیر کنش گفتمانی

۵.۲.۱. گزارش به عنوان محصول یک موقعیت ارتباطی نهادی

برای تفسیر گزارش ملکم باید آن را به عنوان یک رویداد ارتباطی در نظر گرفت. در متن این گزارش، نویسنده، مخاطب و هدف از تولید متن، در نخستین سطرهای آن مشخص می‌شوند. ملکم خطاب به اِرل مورنینگتون می‌نویسد و مأموریت خود در ارتباط با تجارت خلیج فارس را توضیح می‌دهد (بند ۱). این چارچوب، از ابتدا، حوزه موضوعات گزارش را تعیین می‌کند: تجارت، امنیت، سیاست، عواید و خارج و نحوه اجرای موارد پیشنهادی. بنابر این، تولید متن گزارش در خلاء رخ نمی‌دهد. گزارش ملکم نتیجه فرایندی است که در آن، یک مأمور، اطلاعات را از منابع متفاوت گردآوری، انتخاب و سازماندهی و در قالبی عرضه می‌کند که برای مقام تصمیم‌گیرنده قابل استفاده باشد. در این معنا «گزارش» خود یک نوع گفتمانی است که برای تبدیل تجربه و اطلاعات به دانش اداری و توصیه سیاستی شکل گرفته است.

۵.۲.۲. منابع دانشی و بینامتنیت

یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های کنش گفتمانی گزارش ملکم، تعدد منابعی است که در تولید معنا وارد می‌شوند. ملکم در بند ۱ از سوابق تجارتخانه و اسناد حجیم حکومت بمبئی نام می‌برد. در بند ۴۷ از گزارش آقایان منستی و جونز یاد می‌کند. در بند ۹۰، بخش مهمی از قضاوت خود درباره برتری بندرها را به کاپیتان سلبی^۱ نسبت می‌دهد. همچنین در بخش‌های مختلف، از اطلاعاتی که «شنیده» یا از منابع موثق دریافت کرده است (بندهای ۸۲، ۳۱)، سخن می‌گوید. این شبکه منابع، متن را به قطعه‌ای از یک پازل ارتباطی گسترده تبدیل می‌کند. اهمیت این موضوع در آن است که ملکم به تنهایی تولیدکننده تمام اطلاعات نیست و در نتیجه، نقش او تا حدی به عنوان تدوین‌کننده و ارزیاب داده‌ها نیز شایسته بررسی است. او منابع مختلف را انتخاب، خلاصه، مقایسه و در چارچوب هدف خاصی بازآرایی می‌کند. بنابر این، بینامتنیت گزارش به حضور نقل‌قول‌های مستقیم محدود نمی‌شود و حضور گفتمان‌های تجاری، جغرافیایی، دریایی، نظامی و اداری در متن محسوس است.

۵.۲.۳. سبک^۲ اداری-کارشناسی

1. Captain Sellby

2. Genre

گزارش ملکم، دارای سیالیت بین چند سبک نگارشی است: از یک سو، گزارش مأموریتی است. زیرا به مأموریت رسمی ملکم مربوط می‌شود. از سوی دیگر، ویژگی‌های یادداشت کارشناسی و پیشنهاد سیاستی در آن مشهود است: داده، ارائه می‌شود، گزینه‌ها را مقایسه می‌کند (بندهای ۹۰-۱۷)، عواید و مخارج را تخمین می‌زند (بندهای ۹۱-۹۷) و راهکار اجرایی پیشنهاد می‌دهد (بندهای ۹۹-۱۰۹). این آمیختگی سبک‌ها از اهمیت برخوردار است. زیرا تمرکز بر گزارش محض فاقد توصیه و برآورد مالی، یا اتکا به ارائه طرح تجاری فاقد مباحثی درخصوص تاریخ‌نگاری تجارت گذشته و توصیف جغرافیایی بندرها، در کاربست این گزارش برای اجرایی‌شدن اختلال ایجاد می‌کرد. حال آن که برخورداری از تمامی این موارد، دانش ارائه شده در متن گزارش را به سمت/جری‌شدن سوق می‌دهد.

۵.۲.۴. تفسیر تولید معنا در قالب زنجیره استدلالی

در کنش گفتمانی گزارش ملکم، زنجیره‌های معنایی به یکدیگر متصل می‌شوند. زنجیره نخست، از ضعف یا بی‌ثباتی دولت ایران آغاز می‌شود و به ناکارآمدی قراردادهای تجاری می‌رسد (بندهای ۲۰-۱۰ و بندهای متعاقب آن). زنجیره دوم به رقابت قدرت‌های اروپایی می‌پردازد و به ضرورت تقویت حضور شرکت هند شرقی بریتانیا در منطقه منتهی می‌شود (بندهای ۵۷-۵۴). زنجیره سوم، به حجم تجارت و ظرفیت بازار مرتبط است و به سودآوری استقرارگاه‌های شرکت ختم می‌شود (بندهای ۶۷-۶۲). زنجیره چهارم درباره موقعیت جغرافیایی قشم است و به امکان نظارت دریایی از سوی شرکت هند شرقی می‌پردازد (بندهای ۸۹-۷۸). این زنجیره‌ها مستقل نیستند و ملکم در نهایت آنها را در یک استدلال مشترک ادغام می‌کند. استدلالی مبنی بر این که: منطقه، دارای ظرفیت اقتصادی بالا و شرایط سیاسی محلی ناامن و غیرقابل اتکا است همچنین رقبای اروپایی ممکن است در آینده از ضعف ساختاری منطقه استفاده کنند. بنابر این، شرکت هند شرقی بریتانیا باید در یک نقطه مناسب، استقرارگاه قدرتمندی ایجاد کند تا ضمن نظارت بر تجارت و محافظت از آن، موقعیت امنیتی بریتانیا را نیز تقویت کند.

۵.۲.۵. نظام دانش‌سازی در گزارش

گزارش ملکم میان سه شیوه تولید اعتبار حرکت می‌کند: مشاهده شخصی، سوابق مکتوب و اظهارات مطلعین. او از یک سو بر تجربه زیسته و دیداری خویش تأکید می‌کند (بندهای ۷۸-۷۶) و از سوی دیگر برای داده‌هایی که از نزدیک شاهد آنها نبوده است، به اطلاعات موث، گزارش‌های مطلعین (بندهای ۸۲، ۳۱) یا گزارش‌ها و اسناد موجود در آرشیو حکومتی بمبئی متکی است (بندهای ۴۷-۴۶). این راهبرد، گزارش را در سطح کنش گفتمانی

به یک متن کارشناسی تبدیل می‌کند که باید اعتبار خود را از تنوع منابع و سنجش نسبی آنها کسب کند. اما این سازوکار اعتبارسازی هم‌زمان سبب می‌شود تا داده‌هایی که از منابع متفاوت به دست آمده، در روایت ملکم واجد معنای تازه شوند. تجربه زیسته ملکم، گزارش دیگران، تحلیل‌های مالی و امنیتی، همگی در خدمت مسئله‌ای واحد قرار می‌گیرند.

۵،۲،۶. رابطه تولید و تفسیر

ارل مورنینگتون (بندهای ۹۰، ۴۱، ۲۵، ۲) و دیوان مدیران^۱ (بندهای ۸۰-۷۹، ۴۹، ۴۵) به عنوان مخاطب گزارش ملکم از لحاظ نهادی، مخاطبی متخصص و آگاهند که می‌توانند درباره پیشنهادها تصمیم‌گیری کنند. بنابر این، متن به جای توضیح بدیهیات، در مواردی با زبان تخصصی و سازماندهی فنی سخن می‌گوید. برآوردهای مبتنی بر روپیه، نام کالاها، مسیرهای دریایی، مسافت‌ها، اطلاعات بندرها، هزینه‌های نیروهای نظامی، همگی مبین این امرند که متن برای مخاطبی طراحی شده که داده‌ها را در فرایند تصمیم‌گیری به کار می‌برد. در همین حال، گزارش ملکم بدان حد اقناع‌کننده است که پیشنهاد وی برای ایجاد استقرارگاه در خلیج فارس، از ارائه نظر شخصی فراتر می‌رود. بنابر این، ملکم به کرات به تجربه، منابع پیشین و نظر مطلعین ارجاع می‌دهد و شرایط گفتمانی را ایجاد می‌کند که گویی او به تولید دانش قابل اتکا برای مقام تصمیم‌گیرنده یعنی فرماندار کل هند و دیوان مدیران پرداخته است.

۵،۲،۷. تولید و امکان مصرف متن

گزارش ملکم از نظر شکل و زبان، برای گردش در محیط سازمانی تولید شده است. شماره‌گذاری منظم و تقسیم‌بندی موضوعی، ارزیابی درآمد و هزینه، پیشنهاد اجرایی مبین این است که متن برای خوانش سریع و بازگشت به بخش‌های خاص آن تنظیم شده است. از این منظر، متن گزارش، یک روایت ادبی یا یادداشت سفر نیست و محصولی است که می‌تواند در فرایند اداری جریان یابد و به عنوان مبنای تصمیم‌گیری، مورد استناد باشد و بخش‌هایی از آن در مکاتبات بعدی نیز استفاده شود. ملکم بر این نکته آگاه است و از اینروست که در بند ۲ نسبت به بی‌تجربگی و امکان خطا در گزارش تأکید می‌کند. اما یادآوری می‌شود که وظیفه اوست تا آنچه در توان دارد را در تدوین گزارش به کار ببرد. این دو گزاره در کنار هم، شخصیت گفتمانی ملکم را شکل می‌دهد: کارشناس

۱. Court of Directors، بدنه اجرایی شرکت هند شرقی بریتانیا مستقر در مقر شرکت در لندن از ۱۷۷۳ تا ۱۸۵۸م.

محتاط که مسئولیت ارائه پیشنهاد را می پذیرد.

۵,۲,۸. ترکیب گفتمان های متفاوت

گزارش ملکم از منظر مبحث بیناگفتمانی، متکثر است: گفتمان تجارت درخصوص کالاها (بندهای ۳۴-۳۰)؛ مالیات و سودآوری (بندهای ۱۰۳-۱۰۴، ۵۲، ۴۷، ۴۵-۴۴، ۴۲، ۲۹، ۱۶)؛ گفتمان جغرافیایی درباره توصیف بندرها و مسیرها (بندهای ۹۳، ۸۹-۷۱)؛ گفتمان نظامی و تمرکز بر امکاناتی چون رزم ناوها، پادگان ها (بندهای ۸۹-۸۸، ۷۹) و گفتمان دیپلماتیک در ارزیابی دولت ها و مناسبات (بندهای ۶۵، ۶۱، ۴۹) و گفتمان اداری در برآورد هزینه و پیشنهاد اجرایی (بندهای ۱۰۴، ۹۷-۹۲، ۷۸، ۴۹، ۳۹، ۳۵، ۳۰-۳۳). این ترکیب گفتمان ها به متن گزارش اجازه می دهد موضوعی که در آغاز به عنوان تجارت معرفی شده را به مسئله ای چند بُعدی تبدیل کند. چنین فرایندی در ساختن مشروعیت برای استقرارگاه اهمیت دارد. تجارت به تنهایی شاید دلیل کافی برای ایجاد یک پایگاه نظامی در خلیج فارس نباشد. اما تجارت به علاوه امنیت دریایی، رقابت فرانسه و روسیه، ضعف دولت های محلی و نیاز به حفاظت از اتباع، مجموعه ای را تشکیل می دهد که استقرار نظامی را توجیه پذیر می کند.

۵,۳. یافته های سطح سوم: تبیین کنش اجتماعی

۵,۳,۱. گفتمان تجارت و گفتمان قدرت

در سطح اجتماعی، نخستین یافته آن است که تجارت در گزارش ملکم از معنای محدود اقتصادی خود فراتر می رود و به امنیت، اعتبار، قدرت دریایی، نفوذ سیاسی و حتی دفاع از هند پیوند می خورد. هنگامی که ملکم پیشنهاد ایجاد استقرارگاه در خلیج فارس را مطرح می کند، هدف آن تسهیل خرید و فروش نیست. استقرارگاه باید «فرماندهی کامل تجارت» را ممکن سازد و در برابر نزدیک شدن قدرت های اروپایی به هند نیز نقش بازدارنده ایفا کند (بندهای ۶۰-۵۹) از اینرو، گزارش ملکم در سطح گفتمان مرز میان تجارت و قدرت را کمرنگ می کند. اهداف تجاری شرکت هند شرقی به عنوان حوزه ای معرفی می شود که برای حفظ آن باید ابزار نظامی و سیاسی فراهم شود و این ابزار با سود اقتصادی توجیه می شود. این پیوند یکی از مهم ترین سازوکارهای گفتمان گزارش ملکم است.

۵,۳,۲. بازنمایی ایران به عنوان منطقه مسئله مند

در گفتمان گزارش ملک، ایران بارها از طریق مجموعه‌ای از واژگان و ساختارهای ارزشی به صورت منطقه‌ای پرخطر و بی‌ثبات بازنمایی می‌شود. ملک از ضعف و تجزیه حکومت سخن می‌گوید. قراردادهای فرمان‌های حکومتی را کم‌اثر می‌داند و امنیت تجارت را وابسته به قدرت فردی حکام تلقی می‌کند (بندهای ۴۳-۴۱). بدین ترتیب، زمینه برای این نتیجه‌گیری درخصوص ضرورت حضور مستقل بریتانیا در منطقه فراهم می‌شود که در نبود دولت محلی مقتدر برای ضمانت تجارت و امنیت، حضور یک قدرت خارجی با توان سازماندهی بیشتر، یک راه حل و ضروری است.

۵.۳.۳. بازنمایی شرکت هند شرقی به عنوان عامل عقلانی و توانمند

در این گزارش، شرکت هند شرقی بریتانیا با افعالی معرفی می‌شود که بر ظرفیت برنامه‌ریزی، حفاظت و نظارت دلالت دارند. شرکت می‌تواند بندرها را به مراکز تجاری تبدیل کند؛ به حفاظت از اتباعش پردازد و با تکیه بر رزم‌ناوها در مسیر تجارت، امنیت برقرار کند و با نظارت بر واردات بر اقتصاد منطقه تأثیر بگذارد (بندهای ۶۷-۶۰). بنابر این، گفتمانی میان منطقه مسئله‌مند و کنشگر حلال مشکلات شکل می‌گیرد. این تقارن در سطح اجتماعی حائز اهمیت است. زیرا این توجیه را فراهم می‌کند که گسترش حضور بریتانیا در منطقه به عنوان توسعه قدرت خارجی قلمداد نشود و پاسخی عقلانی به بی‌ثباتی و رقابت بین‌المللی تفسیر شود.

۵.۳.۴. سلسله‌مراتب میان کنشگران منطقه‌ای

ملک در این گزارش تنها به مقایسه ایران و شرکت هند شرقی نمی‌پردازد و برای کنشگران محلی نیز سلسله مراتبی را ایجاد می‌کند. برخی شیوخ کرانه‌های جنوبی خلیج فارس -به ویژه افرادی که در تجارت فعال بودند- به منزله «دوستان طبیعی» بریتانیا قلمداد می‌شوند. زیرا منافع آنها با گسترش تجارت پیوند دارد (بند ۶۶). اما دزدی دریایی یا ناامنی دریایی، آنان را در جایگاه تهدید قرار می‌دهد (بندهای ۸۱، ۲۷). بنابر این، ارزش سیاسی کنشگران محلی بر اساس نسبت آنها با تجارت مطلوب شرکت هند شرقی تعیین می‌شود. در مورد مسقط نیز ارتباط دوگانه‌ای وجود دارد. از یک سو، اهمیت تجاری و جغرافیایی آن به رسمیت شناخته می‌شود و از سوی دیگر، آسیب‌پذیری امنیت آن و وابستگی به حاکمان فردی مورد تأکید است (بندهای ۳۹-۳۸، ۶۷). این ترکیب به ملک امکان می‌دهد که از یک سو توان شبکه تجاری موجود را به رسمیت بشناسد و از سوی دیگر، ضرورت ایجاد یک مرکز تحت نظارت شرکت هند شرقی را برجسته کند.

۵,۳,۶. رقابت اروپایی و ساخت گفتمان تهدید

بخشی از گزارش ملکم به تهدیدهای احتمالی فرانسه و روسیه اختصاص دارد. او در بندهای ۵۴ تا ۵۹ دریای سرخ و خلیج فارس را به عنوان مسیرهای بالقوه نزدیک شدن قدرت های اروپایی به هند معرفی می کند و از استقرار فرانسوی ها در مصر، قدرت روسیه در دریای خزر و امکان پیوستن برخی گروه های منطقه ای به آنها سخن می گوید. در سطح گفتمانی این بخش، تهدید بالقوه را به محور استدلال تبدیل می کند. حتی هنگامی که ملکم این امر را «تنها یک حدس» قلمداد می کند، این عبارت چنان جدی تلقی می شود که ایجاد استقرارگاه را به موضوعی دارای «اهمیت بدیهی» تغییر می دهد (بند ۵۹).

۵,۳,۷. گفتمان جغرافیا به عنوان گفتمان امکان

توصیف قشم و سایر بندرها یک توصیف جغرافیایی نیست. ویژگی های بندر، آب، لنگرگاه، فاصله از مسیرهای دریایی، امکان مشاهده کشتی ها، نزدیکی به بندرهای اصلی و امکان استقرار نیروهای نظامی، دقیق معرفی می شود (بندهای ۱۰۸-۶۹). قشم در نهایت علاوه بر این که یک مکان مناسب به شمار می رود، محلی است که تجارت، نظارت، دفاع و حمل و نقل را پیوند می دهد (بندهای ۸۹-۷۸). در این معنا، جغرافیا در متن به زبان سیاست تبدیل می شود. مکان ها گذشته از موقعیت طبیعی، بر اساس ظرفیت آنها برای اجرای یک طرح خاص یعنی ایجاد استقرارگاه برای شرکت هند شرقی، ارزش گذاری می شوند. بنابر این، دانش جغرافیایی در گزارش ملکم بخشی از دانش برنامه ریزی و مدیریت سیاسی منطقه است.

۵,۳,۸. دانش اقتصادی و مشروعیت تصمیم سیاسی

اعداد و برآوردهای مالی بخش مهمی از گفتمان گزارش ملکم به شمار می روند. حجم تجارت، میزان واردات و صادرات، عوارض گمرکی، هزینه استقرارگاه، حقوق کارکنان و هزینه نیروهای نظامی به شکل عددی یا شبه عددی ارائه شده اند (بندهای ۳۹-۳۰، ۹۳-۹۱). این ارقام دو کارکرد دارند: نخست، ویژگی کارشناسی متن را تکمیل می کنند و دوم، تصمیم سیاسی را به محاسبه اقتصادی پیوند می زنند. در واقع، پیشنهاد سیاسی ایجاد استقرارگاه با استناد به سود و زیان توجیه می شود. حتی هنگامی که ملکم یادآور می شود هزینه اولیه ممکن است از سود فوری بیشتر باشد، در ادامه، این امر را سرمایه گذاری قلمداد می کند که طی چند سال به منبع سود تبدیل خواهد شد (بندهای ۵۳-۵۲). از این طریق، زمان و هزینه نیز در گفتمان اقتصادی به متغیرهای قابل مدیریت تبدیل

می شوند.

۵,۳,۸. امنیت و تجارت به عنوان یک منطق واحد

در گزارش ملکم، امنیت، شرط تجارت موفق و تجارت، ابزار امنیت قلمداد می شود. استقرار رزم ناوها در بندر، محافظت از کشتی ها، قلع و قمع دزدان دریایی، تأمین دسترسی و حتی ایجاد مانع در برابر قدرت های رقیب، در ادامه بحث تجاری قرار گرفته اند (بندهای ۸۹-۸۸). بنابر این، یک منطق جامع شکل می گیرد: برای رونق تجارت، قدرت لازم است و برای توجیه قدرت، رونق تجارت به عنوان هدف اصلی مطرح می شود. این نوع پیوند در سطح اجتماعی می تواند نقش مهمی در طبیعی سازی حضور سیاسی و نظامی شرکت ایفا کند. حضور نظامی، دیگر مداخله ای جدا از تجارت نیست و به صورت ابزار حفاظت از تجارت معرفی می شود.

۵,۳,۹. عادی سازی عدم توازن قدرت

در گزارش ملکم عدم توازن میان شرکت هند شرقی بریتانیا و کنشگران منطقه، به صورت امری طبیعی و ناشی از تفاوت توانایی جلوه می کند. شرکت دارای نیروی دریایی، سرمایه، سازمان، اطلاعات و امکان استقرار در منطقه است (بندهای ۹۹، ۶۳، ۶۱-۶۰، ۵۱-۵۰، ۴۵-۴۲، ۴۰). در حالی که حکومت های منطقه یا فاقد این امکانات یا با نواقصی همراه بوده اند. تحلیل انتقادی در این مبحث درصدد اثبات قصد آگاهانه برای مشروعیت بخشی نیست بلکه بررسی می کند که چگونه ساختار متن امکان می دهد یک رابطه نابرابر به عنوان پیامد طبیعی تفاوت در توانایی ها دیده شود. این همان نقطه ای است که توصیف زبانی به تحلیل قدرت مرتبط می شود.

۶. بحث

تحلیل سه بُعدی نشان داد که گزارش ملکم را نمی توان مجموعه ای از اطلاعات اقتصادی درباره تجارت ایران و هند قلمداد کرد. در سطح متن، گزارش با مجموعه ای از واژگان ارزشی، بازنمایی نابرابر کنشگران، وجهیت متفاوت و ساختاری منظم از اطلاعات و توصیه ها مشخص می شود. در سطح کنش گفتمانی، این ویژگی ها نتیجه فرایندی از انتخاب و ترکیب منابع متنوع، استفاده از تجربه زیسته، مراجعه به سوابق اداری و تبدیل آنها به یک متن تصمیم ساز است. در سطح کنش اجتماعی، این گفتمان با منابع تجاری، امنیتی و سیاسی بریتانیا و با رقابت قدرت های اروپایی در ارتباط است.

یکی از یافته‌های مرکزی آن است که گزارش ملکم میان شناخت منطقه و مداخله در منطقه، مرز روشنی ایجاد نمی‌کند. شناخت جغرافیای بندرها، مسیر کالاها، عادات تجاری، درآمد گمرکی و توان نظامی، همزمان اطلاعاتی برای تصمیم‌گیری و بازاری برای تصور امکان حضور شرکت هند شرقی بریتانیا فراهم می‌کند. از این منظر، گزارش را می‌توان، نمونه‌ای از تبدیل اطلاعات به ظرفیت عمل قلمداد کرد. یافته دیگر، مربوط به ساختار اعتبار در گزارش است. ملکم در جایی که تجربه شخصی دارد، بر مشاهده مستقیم تأکید می‌کند و هنگامی که اطلاعات کافی ندارد، محدودیت خود را تصریح می‌کند. این شیوه باعث می‌شود: متن در سطحی از احتیاط و قطعیت به طور همزمان حرکت کند. از نظر گفتمانی، چنین ترکیبی به تولید چهره یک کارشناس محتاط اما مؤثر در تصمیم‌گیری کمک می‌کند.

در بازنمایی ایران، ضعف حکومت، شکنندگی قراردادهای و ناامنی تجارت در امتدادِ ضرورتِ ارائه پیشنهاد برای ایجاد استقرارگاه در قشم قرار می‌گیرد. این عناصر به یکدیگر متصل‌اند و در نتیجه، گزارش، یک مسئله تولید می‌کند که پاسخ منطقی آن ضرورت حضور سازمان‌یافته شرکت هند شرقی در قشم است. بنابر این، برای فهم گفتمان گزارش، باید از شمارش واژگان منفی فراتر رفت و رابطه آنها با پیشنهادهای اجرایی را بررسی کرد.

در تدوین گزارش از کلی‌گویی اجتناب شده است. به طور مثال، همه کنشگران منطقه به یک شکل تصور نشده و برخی ظرفیت‌های تجاری به صراحت پذیرفته شده است. مسقط، بصره، قشم، بحرین و برخی بنادر دیگر، هر کدام بر اساس شرایط خاصشان ارزیابی شده‌اند. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که گفتمان گزارش یک تصویر یکدست و مطلق از منطقه تولید نکرده و درواقع طبقه‌بندی عملیاتی از فضاها و کنشگران ارائه کرده است. این طبقه‌بندی عبارت است از: مکان‌های سودآور، مکان‌های مناسب برای استقرار، متحدان بالقوه، تهدیدهای محتمل و حوزه‌های نیازمند نظارت.

از سوی دیگر، در گزارش ملکم، مؤلفه قدرت در به کار بردن واژگان صریح و آشکار خلاصه نمی‌شود. ساختار متن، خود نوعی توزیع قدرت ایجاد می‌کند: مخاطب ابتدا با اطلاعات مواجه و سپس برآورد و تحلیل و در پایان با راهکاری ارائه می‌شود؛ که به ظاهر از داده‌های پیشین منتج شده است. بنابر این، شکل استدلال به گونه‌ای طراحی شده که فاصله میان آن چه هست با آنچه باید انجام شود کاهش یابد. بدین ترتیب، قدرت گفتمان در توانایی آن برای عادی‌سازی رابطه میان شناخت و اقدام ظاهر می‌شود. با این همه، این تحلیل نباید به معنای انکار ارزش اطلاعاتی گزارش تعبیر شود. گزارش ملکم، اطلاعاتی درباره حجم تجارت کالاها، مسیرهای تجاری، بندرها و

ساختارهای سیاسی ارائه کرده است. ملکم نیز در مواردی محدودیت داده‌ها را می‌پذیرد. ارزش پژوهشی گزارش دقیقاً از همین ترکیب ناشی می‌شود: متن هم واجد داده تاریخی است و هم نشان می‌دهد که این داده‌ها در یک موقعیت اداری و سیاسی چگونه معنا یافته‌اند.

نکته دیگر این که: تحلیل گفتمان انتقادی گزارش ملکم، مبین این امر است که اسناد اداری را نباید به دلیل رسمی بودن آنها بی‌طرف قلمداد کرد. این گزارش نشان می‌دهد که حتی متنی که برای یک مقام دولتی و درباره موضوعی تخصصی نوشته شده، بر اساس انتخاب موضوعات، منابع، واژگان، اشخاص و راهکارها، جهانی معنادار می‌سازد. در این جهان بعضی مسائل در حاشیه قرار می‌گیرند و برخی راه‌حل‌ها طبیعی‌تر از دیگران جلوه می‌کنند. در نهایت، گزارش ملکم را باید نوعی کنش گفتمانی سیاست‌ساز قلمداد کرد. زیرا در فرایند گردآوری، سازماندهی و عرضه دانش برای تصمیم‌گیری شرکت هند شرقی مشارکت داشته است. گزارش با تبدیل مشاهدات، آمار، سوابق و پیش‌بینی‌ها به یک طرح عملی، بخشی از زیرساخت دانشی تصمیم‌گیری شرکت هند شرقی درباره خلیج فارس را تشکیل می‌دهد. این نتیجه با داده‌های متن سازگار است. زیرا ملکم در پایان گزارش به توصیف وضعیت اکتفا نکرده و درباره مکان استقرار، هزینه، نیرو، ناوبری، رزم‌ناو و شیوه اجرا سخن می‌گوید.

نتیجه‌گیری

تحلیل گفتمان انتقادی گزارش سروان جان ملکم نشان داد که: این متن را نمی‌توان یک گزارش اقتصادی درباره تجارت ایران و هند در سال ۱۸۰۰م. قلمداد کرد. گزارش در عین حفظ ویژگی‌های یک سند اداری و کارشناسی، مجموعه‌ای از فرایندهای بازنمایی، ارزیابی و توصیه را در خود جای داده است. در سطح توصیف متن، ساختار منظم گزارش، حضور پررنگ ملکم، استفاده از واژگان ارزشی، وجهیت متفاوت، بازنمایی نابرابر کنشگران و پیوند دادن اطلاعات اقتصادی با موضوعات امنیتی و سیاسی برجسته بود. متن از تاریخ تجارت و توصیف منطقه به سمت ارزیابی و سپس به سمت پیشنهاد اجرایی حرکت می‌کند.

در سطح تفسیر کنش گفتمانی، گزارش محصول شبکه‌ای از منابع و موقعیت نهادی مشخص است. ملکم از سوابق آرشیو حکومت بمبئی، اسناد تجارتخانه، مشاهده شخصی، گزارش کارگزاران دیگر و اطلاعات محلی استفاده می‌کند و آنها را در قالب گزارشی برای ارل مورنینگتون فرماندار کل هند سازمان می‌دهد. بنابراین، متن تنها بازتاب تجربه فردی نیست و محصول فرایند انتخاب، تنظیم و بازآرایی منابع است.

در سطح تبیین اجتماعی، تحلیل نشان داد که گزارش ملکم درون گفتمانی قرار دارد که تجارت را با امنیت و قدرت پیوند می دهد. ایران و برخی کنشگران منطقه به عنوان محیط هایی پرخطر یا بی ثبات بازنمایی می شوند، در حالی که شرکت هند شرقی با ظرفیت سازمانی، نظامی و توانایی حفاظت و نظارت صورت بندی شده است، رقابت احتمالی، فرانسه، روسیه و دیگر قدرت ها نیز به ساختن گفتمان تهدید کمک می کند. در چنین ساختاری استقرار شرکت هند شرقی بریتانیا در خلیج فارس می تواند علاوه بر اقدامی توسعه طلبانه، به عنوان پاسخی منطقی به خطر ها و ضرورت های تجارت معرفی شود.

گزارش ملکم از طریق پیوند دادن توصیف، ارزیابی و توصیه، تصویری از خلیج فارس می سازد که در آن امکان و ضرورت حضور سازمان یافته شرکت هند شرقی بریتانیا به صورت بخشی از منطق حفاظت از تجارت و مقابله با تهدید های احتمالی ارائه می شود. این گفتمان به طور همزمان به تولید اطلاعات می پردازد. منطقه را طبقه بندی می کند و افق خاصی از اقدام سیاسی و تجاری را برجسته می سازد. در نتیجه، اهمیت پژوهشی گزارش ملکم در دو سطح قرار دارد. نخست، این گزارش منبعی برای مطالعه تجارت، بندرها و مناسبات منطقه ای خلیج فارس است. دوم، این گزارش، سندی برای مطالعه شیوه تولید دانش و صورت بندی مسئله در یک موقعیت اداری بریتانیایی است. خوانش گزارش در چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف امکان می دهد: این دو سطح در کنار یکدیگر قرار گیرند. به گونه ای که ارزش اطلاعاتی و نقد گفتمانی آن حفظ شود. چنین خوانشی نشان می دهد که اطلاعات تاریخی مندرج در اسناد، حتی اگر در ظاهر بی طرفانه ارائه شده باشند، می توانند در فرایند تولید معنا، سیاست و قدرت قرار گیرند. تنظیم گزارش های رسمی به چنین شیوه ای، یکی از ویژگی های کارگزاران متبهر شرکت هند شرقی بریتانیا بود که در ساختار اسنادی، به عنوان گزارش های مرجع قلمداد می شد و نتیجه بررسی و اعمال پیشنهاد ها و راهکار های این گزارش ها، در تقویت و تثبیت حضور سیاسی-اقتصادی این شرکت در قلمرو گسترده فعالیت های استعماری آن کاملاً آشکار است.

منابع و مآخذ

۱. برومند، صفورا (۱۴۰۰)، «ارزیابی شرکت هند شرقی بریتانیا از تجارت در خلیج فارس دهه آغازین قرن سیزدهم هجری قمری»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۲۲ (۸۷)، ۳۷-۵۶.

۲. برومند، صفورا (۱۴۰۳)، «ایجاد پایگاه در جزایر خلیج فارس: چالش استراتژیک بریتانیا در قرن نوزدهم میلادی»، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، ۲۶ (۱۰۱)، ۷۶-۹۸.
۳. ترکمان، اسکندربیگ (۱۳۵۰)، تاریخ عالم آرای عباسی، ج ۳، تهران: امیر کبیر.
۴. طاهری، ابوالقاسم (۱۳۵۴)، تاریخ روابط بازرگانی و سیاسی انگلیس و ایران، ج ۱، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی.
۵. منستی، ساموئل و دیگران (۱۴۰۳)، استعمارشناسی ایران: سیاستهای استعماری کمپانی هند شرقی انگلیس در خلیج فارس: بر اساس گزارشهای سه گانه ۱۸۰۰-۱۷۹۰ م. / ۱۲۰۵-۱۲۵ ق.، مقدمه و ترجمه: صفورا برومند، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

6. Al-Qasimi, Sultan Muhammad (1994), *John Malcolm and the British Commercial Base in the [Persian] Gulf 1800*, n.p.
7. Ansari, Ali M. (2013). "Sir John Malcolm and the Idea of Iran," in Robert Hillenbrand, et al., eds., *Ferdowsi, the Mongols and the History of Iran: Art, Literature and Culture from Early Islam to Qajar Persia*, London: I. B. Tauris, 209 -217.
8. Atchison, C. U. (1933), *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads relating to India and Neighbouring Countries*, Vol. XIII, Calcutta: Government of India, Central Publication Branch.
9. Bonakdarian, Mansour & Eskandari-Qajar, Manoutchehr M. (2021). "Malcolm, Sir John", *Encyclopaedia Iranica*. available online at: <https://www.iranicaonline.org/articles/malcolm-sir-john/>.
10. Chakravorty, U.N. (1979). *Anglo-Maratha Relations and Malcolm, 1798-1830*, New Delhi: R. K. Paul.
11. Duranti, Luciana (2010). "Diplomatics", in: *Encyclopedia of Library and Information Science*, Taylor & Francis.
12. Idem (1989). "Diplomatics: New Uses for an Old Science", *Archivaria* 28, 7-27.
13. Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*, London: Longman.
14. Fairclough, Norman (1992). *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
15. Farrington, A.J. (1990). "The archives of the English East India Company", *International Journal of Nautical Archaeology*, 19: 14.
16. Fisher, David R. (2009). "Malcolm, Sir John (1769-1833), of Warfield, nr. Wokingham, Berks.," in D. R. Fisher, ed., *The History of Parliament: The House of Commons 1820-1832. Volume VI: Members, L-R*. Cambridge, 318-23 (also available

- online at: <http://www.historyofparliamentonline.org/volume/1820-1832/member/malcolm-sir-john-1769-1833>).
17. Frykenberg, Robert Eric (2004). "Sir John Malcolm," in H. C. Matthew and Brian Harbison, eds., *Oxford Dictionary of National Biography: From the Earliest Times to the Year 2000 XXXVI*: Macquarie-Martin, Oxford: 292-95.
 18. Greaves, Rose (1991). "Iranian Relations with the European Trading Companies. To 1798", in *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, edited by Peter Avery, G. R. G. Hambly and Charles Melville, Cambridge: Cambridge University Press, 350-373.
 19. Harrington, Jack (2010). *Sir John Malcolm and the Creation of British India*, London: Palgrave Macmillan.
 20. [Reginald Heber] (1816). "[Review of] John Malcolm's The History of Persia, from the most Early Period to the Present Time: containing an Account of the Religion, Government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom. By Colonel Sir John Malcolm, K.C.B., K.L.S. late Minister Plenipotentiary to the Court of Persia, &c., 2 vols.," *Quarterly Review* 15/29, 236-92.
 21. Kaye, John William (1856). *The Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm, G.C.B., Late Envoy to Persia, And Governor of Bombay; From Unpublished Letters and Journals*, Vol. I., London: Smith Elder and Co.
 22. Kelly, John Barrett (1968). *The Britain and the Persian Gulf 1795-1880*, Oxford: Clarendon Press.
 23. Lambton, Ann K.S. (1995). "Major-General Sir John Malcolm (1769-1833) and The History of Persia," *Iran: Journal of Persian Studies* 33, 1995, pp. 97-109.
 24. Lorimer, John Gordon (1915). *Gazetteer of Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Historical, Part I. & II, Calcutta: Superintendent Government Printing.
 25. Malcolm, John (1823). *A Memoir of Central India, Including Malwa, and Adjoining Provinces*, 2 vols., London.
 26. Idem (1814). *Persia: A Poem*, London.
 27. Idem (1827). *Sketches of Persia, from the Journals of a Traveller in the East*, 2 vols., London.
 28. Idem (1815). *The History of Persia From the Most Early Period to the Present Time: containing an Account of the Religion, government, Usages, and Character of the Inhabitants of that Kingdom*, Vol. I, London: John Murray.
 29. Idem (1819). "Translations from the Persian, Illustrative of the Opinions of the Sunni and Shiah Sects of Mahomedans" *Transactions of the Literary Society of Bombay* 1, 71-94.

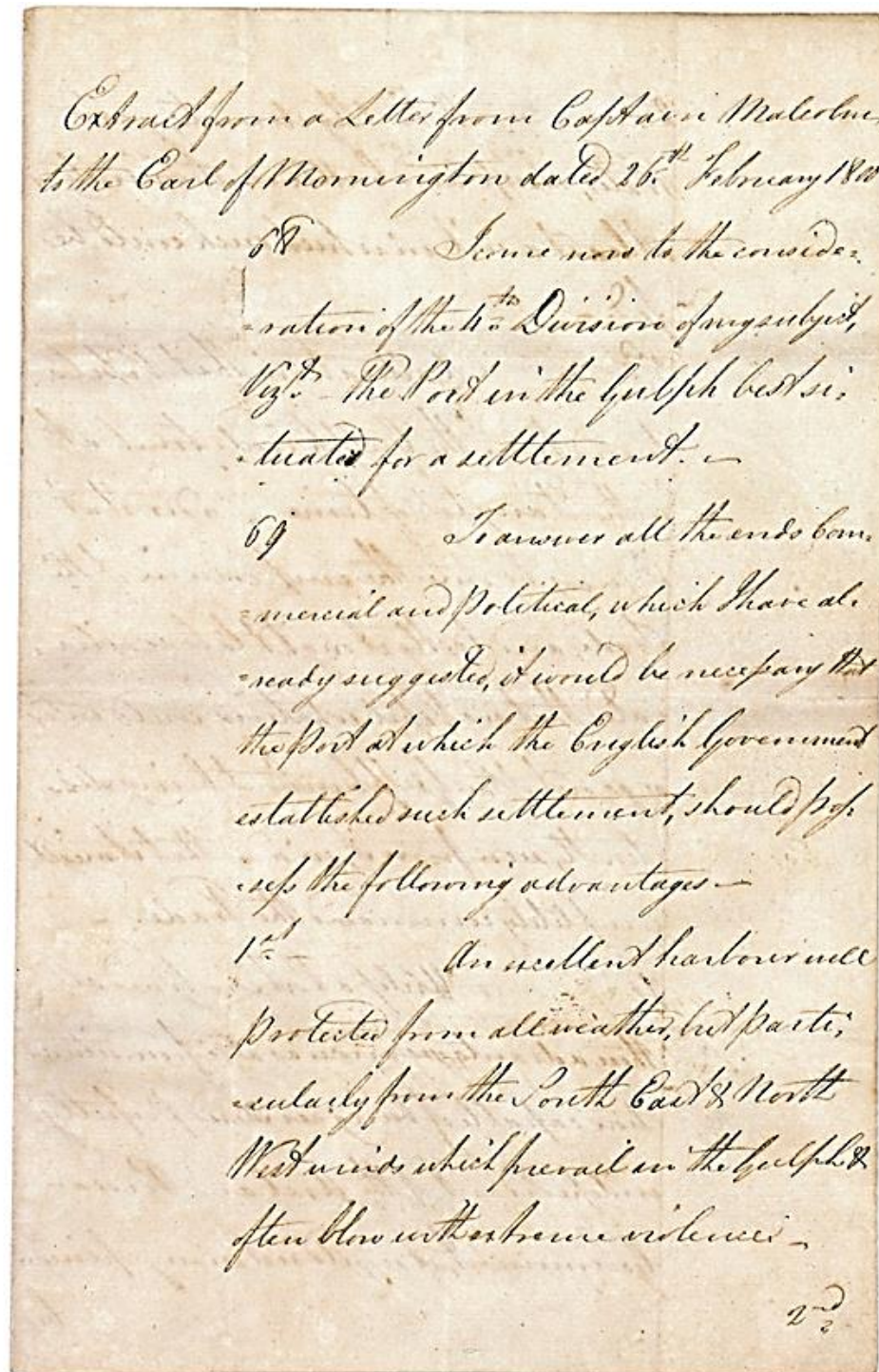

30. Malcolm, John (Ian) (2014), *Malcolm: Soldier, Diplomat, Ideologue of British India: The Life of Sir John Malcolm (1769-1833)*, Edinburgh: John Donald.
31. Pasley, Rodney (1982). “*Send Malcolm!*” *The Life of Major-General Sir John Malcolm, 1769-1833*, London.
32. Saldahnha, Jerome Anthony (1986). *The Persian Gulf Précis, Selection from State Papers, Bombay regarding the East India Company’s connection with the Persian Gulf, with a summary of events 1600-1800*, Archive Editions.
33. Savory, Roger M. (1972). “British and French Diplomacy in Persia, 1800-1810,” *Iran: Journal of Persian Studies* 10, 31-44.
34. Schofield, Richard (ed.) (1990). *Island and Maritime Boundaries of the [Persian] Gulf (1990)*, Vol. I 1798-1835, Archive Editions.
35. Wright, Denis (1977). *The English amongst the Persians during the Qajar Period 1787-1921*, London: Heinemann.
36. Idem (1979). “Sir John Malcolm and the Order of the Lion and Sun,” *Iran: Journal of Persian Studies* 17, 135-141.

پیوست

سِر جان ملکم، موزه آنان، اسکاتلند

برگی از گزارش جان ملکم